

El Ball de la Mare de Déu

Reus (Baix Camp)

El Ball de la Mare de Déu –anomenat també Dansa dramàtica o ball de l'Aparició– és un ball parlat, única mostra del ric repertori de teatre festiu de carrer que s'havia conservat a la ciutat, fins a la recuperació, en l'actualitat, d'altres peces com el Ball de Dames i Vells o el de Sant Miquel. Aquest ball ha estat, des de fa més de dos segles, la representació viva de la narració llegendària de l'aparició de la Mare de Déu de Misericòrdia, tal com es coneix a finals del segle XVIII. Es pot considerar, en aquest sentit, que ha tingut una continuïtat més que centenària, que no implica, però, que el ball es representi cada any. Les seves sortides estan motivades per la importància de la festa –no ha faltat en cap de les solemnitats dedicades a la Mare de Déu de Misericòrdia–, però també per la voluntat de representar-lo de tant en tant. Poden passar anys sense que es representi, però cada generació l'ha pogut veure més d'una vegada.

1. Història de l'element festiu

El ball es basa en la creença en l'aparició de la Mare de Déu a una pastora, el 1592, que posa fi a una pesta que delmava la població. Aquesta creença ja és documentada a l'època –quan el Consell de la vila decideix bastir una ermita a l'indret on es creu que s'ha produït el fet– i recollida a mitjan segle XVII, pel pare Narcís Camós, com l'aparició de la Senyora a una noieta en què li demana que es reprengui la devoció de la candela a la ciutat i li posa un senyal a la cara perquè sigui creguda pel Consell municipal, esdevenint la fi miraculosa de la pesta. La llegenda, però, s'enriqueix al segle XVIII: la noieta rep el nom d'Isabel Besora i se li atribueix l'ofici de pastora. El senyal diví esdevé una rosa –present a l'escut de la ciutat des del segle XIV– a la galta de la noia.

El ball és, efectivament, la síntesi d'aquesta tradició llegendària i probablement un dels mitjans de consolidació en la memòria popular del conjunt d'elements que configuren la narració. S'escriu, potser, com una eina de propaganda alhora que hom intenta documentar històricament l'aparició, fet que genera una nova llegenda: la suposada desaparició d'unes actes municipals que la recullen. Tot això en el moment en què les idees de la Il·lustració sotraguen la societat.

L'argument del ball explica com mentre el Consell de la vila es troba reunit, a causa de la pesta que flagel·la la ciutat, una noieta, tot resant, rep la visita de la Mare de Déu. Aquesta li anuncia la fi de la malaltia si la vila li mostra la seva devoció. Els consellers reben la notícia de l'aparició de boca d'Isabel Besora i, primerament, no la creuen. La Mare de Déu s'apareix una altra vegada a la noieta i li posa, com a senyal, la rosa de Reus a la galta. Així, els jurats la creuen, la pesta s'acaba i l'obra finalitza enmig de lloances a la Mare de Déu de Misericòrdia.

El primer text que coneixem del ball de la Mare de Déu fou escrit per Josep Rius, frare franciscà, cap al 1788, segons consta en un manuscrit de Francesc Torné i Domingo, conservat a l'Arxiu de Reus – amb el títol de *Crònica general de la Virgen de Misericordia*– i que fou editat posteriorment:

«En 27 de mayo de 1788 fue devuelta otra vez a su santuario la santa imagen, por haber el pueblo de Reus alcanzado agua de su santa protección. Las fiestas fueron magníficas, pues a más de las danzas populares y mogigangas, el Rdo. Fray José Rius compuso la danza titulada “Aparición de la Virgen de Misericordia”, cuyo original pasó en 1816 a nuestras manos, dádiva del mismo autor. La procesión fue una de las más lucidas.»

La primera representació ben documentada és la de 1792. Segons un memorial de la festa, a la professó del 29 de maig, que retorna la imatge a la seva ermita després d'haver obtingut la ciutat el benefici de la pluja:

«Acto seguido venía la danza de la Aparición de la Virgen del Gremio de tejedores de velas de seda. Esta danza llevaba también su música y guardia, vestidos como correspondía a cada uno para representar el milagro de la aparición, con la Virgen, el ángel, la pastora, los tres Jurados, Justicia, Consejeros y médico, los cuales, al compás de la música y por su turno, recitaban las relaciones y poesías de dicho paso que era cosa curiosa.»

El manuscrit original s'ha perdut. En l'actualitat, es conserva una còpia feta en lletra del segle XIX, signada per Josep Sotorra. El ball està escrit en català, en quartetes heptasil·labes, de versos molt irregulars, amb rima assonant en els versos parells, a excepció del parlament final.

Els personatges del Ball de la Mare de Déu són el batlle, tres jurats, quatre consellers, el metge, la pastoreta i la Mare de Déu, l'àngel i el dimoni. La indumentària dels personatges és una idealització, sense gaire rigor històric, d'uns vestits d'època.

Les referències de sortides del ball al segle XIX són nombroses, sempre vinculades a les grans festivitats de Misericòrdia. Del 1845 hi ha l'anotació que, a diferència d'altres balls parlats, es representava –a més del carrer– a l'interior del temple: «Ans lo ball de la Aparició ballà al presbiteri per ser costum y després de l'ofici se cantà lo Tedèum» (Llibreta de Mossèn Güell, conservada a l'Arxiu de Reus), un fet que confirma la crònica de Francesc Torné quan descriu la solemnitat del 1863: «Después de representar la tradicional danza de la aparición de la Virgen que se verifica ante el altar de la misma, se celebró un solemne oficio».

Cap a la meitat del segle XIX, Francesc Torné i Domingo feu una nova versió, ampliant el text, dramatitzant les situacions, amb la inclusió de nombroses referències bíbliques i un llenguatge més farragós. Aquest text fou editat el 1881 per la Llibreria de Joan Grau i Gené. En aquesta edició hi havia un text per al diable burlesc. El *Diario de Reus* del 18 d'octubre de 1892, en referència a la preparació de les festes del centenari de l'Aparició, comenta:

«Algunos entusiastas admiradores de nuestra patrona la Virgen de Misericordia han resuelto contribuir a las fiestas del centenario con la representación del drama sacro *La aparición de la Verge de Misericòrdia*, obra del Doctor de teología Fray José Rius y del entusiasta reusense don Francisco Torné y Domingo.

Los ensayos del referido baile popular tienen lugar todos los días a las nueve de la noche en el espacioso salón de la casa número 15 de la calle del Hospital.»

En aquell moment, el ball es representa, a més dels indrets habituals, en els teatres d'alguna societat, a petició dels interessats. Àdhuc s'arriba a cobrar per assistir als assajos –per recaptar diners per a les festes– o es fan representacions en agraïment a les persones que hi han col·laborat.

Probablement, les representacions de carrer es fan a partir de l'arranjament del text de Torné i Domingo. En coneixem alguna del primer terç del segle xx. Manuel Aragonès va fer, a mitjan d'aquest segle, una adaptació radiofònica del ball, amb un llenguatge modernitzat, que conservà els trets essencials de la narració, incorporant-hi el personatge del narrador, que introdueix un seguit d'explicacions –històriques o llegendàries– i situa els moviments dels personatges entre els parlaments tradicionals del ball per tal de fer més comprensible la narració. Fou estrenada el 24 de setembre de 1950, a Ràdio Reus, i fou editat per Josep M. Gort Sardà. Es tracta d'un fet excepcional en la trajectòria dels balls parlats catalans. Aquesta versió radiofònica es va interpretar diversos anys.

La versió actual del text segueix aquella adaptació radiofònica, tot recuperant passatges del text antic de Torné. Refeta per Josep Bargalló i Badia, va ser utilitzada el 1979, en la representació corresponent a les festes del 75è aniversari de la coronació de la Mare de Déu. El 1992 es van recuperar els papers de l'àngel i el dimoni, que s'han conservat en les representacions del 2000 i el 2004. Malgrat l'existència de diferents versions, però, el ball no ha canviat substancialment.

2. Característiques específiques, elements i implantació de l'element festiu

Una característica específica del ball, si més no fins a l'actualitat, és que no compta amb una colla estable que l'interpreti. Quan s'apropa una festa en què cal que surti, es forma un grup al voltant d'una persona o entitat. La figura de l'organitzador de balls –que conserva les lletres i les partitures i en sap la coreografia– ha estat prou comuna en la trajectòria històrica d'aquestes manifestacions festives, tot i que en l'actualitat la pràctica totalitat de balls i danses tinguin estructura associativa, una colla o un grup. Tot i que antigament havia estat representat només per homes, al segle xx els papers femenins –la Mare de Déu i la Pastoreta– han estat interpretats per noies.

En el Ball de la Mare de Déu, la colla de balladors pot canviar en part, o totalment, d'una celebració a l'altra –àdhuc d'una representació a l'altra, cosa que no passa habitualment. Amb tot, el darrer mig segle, el ball ha comptat amb un organitzador, el folklorista i director d'esbart reusenc, Josep Bargalló i Badia. I també, en moltes representacions, el nucli d'actors sorgia del grup de teatre d'una entitat, el Bravium.

Els músics es lloguen per a cada festa. En les últimes representacions –entre 1992 i 2004– l'acompanyament musical ha anat a càrrec dels Ministrers de la Vila Nova.

El diable burlesc del ball és l'única figura d'aquest tipus que s'ha conservat fins a la recuperació del ball parlat de Dames i Vells o la introducció d'un diable burlesc de la colla de Bou, que fa el parlament satíric, quan aquesta realitza l'acte de lliurament de la cagarada i la gorra de portador durant la festa major de Sant Pere. El diable burlesc ha conservat, si més no en les representacions de finals del segle xx i la del segle XXI, ben viva la tradició de recitar versos satírics, o improvisar-los per a cada representació o durant la professó. L'any 2000 va ser interpretat per primera vegada per una noia.

El Ball és ben conegut per un sector de la població –els més grans– i el seu argument és fàcilment identificable per qualsevol persona que no l'ha vist però que conegui la llegenda de l'aparició de la Mare de Déu de Misericòrdia. És un element clarament vinculat a les grans solemnitats de Misericòrdia.

3. Fonts de consulta

AMADES, Joan. *Costumari Català. El curs de l'any*. Barcelona: Salvat Ed. - Ed. 62, 1982² [ed. facsímil]

ARAGONÈS, Manuel [sota el pseudònim de Roger de Belfort]. *Ball de la Mare de Déu* (adaptació radiofònica). Reus: Josep M. Gort, ed., 1950 [Reus: Fundació Roger de Belfort, 1992²]

GORT, Ezequiel; PALOMAR, Salvador. *El Ball de la Mare de Déu*. Reus: Carrutxa, 1993

RIUS, Josep. *Ball de la Mare de Déu*. Edició a cura de Pere Anguera. Reus: Centre de Lectura, 1979

Redacció: Salvador Palomar